

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81:355.48"653"

Prejeto: 25. 5. 2012

Tomaz Lazardr. zgod., kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tomaz.lazar@nms.si

Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju

IZVLEČEK

Srednjeveški gradovi so opravljali vrsto različnih nalog, a jih danes dojemamo zlasti kot vojaške utrdbe. Njihovega dejanskega pomena v tedanji vojaški ureditvi ni mogoče preprosto ovrednotiti. Kljub navidezno nezavzetni legi ali debelemu obzidju je bila obrambna moč gradov pogosto presenetljivo skromna, saj jih je varovala zelo majhna stalna posadka. Ker je srednjeveško vojskovanje potekalo predvsem na ravni plenilskih pohodov omejenega značaja, je takšna obramba večinoma zadostovala. Kakor hitro pa so se sovražnosti stopnjevale v pravo vojno in sistematična obleganja, se je lahko le malokateri grad ubranil pred napadom odločnega nasprotnika. Zaradi omejenega dosega srednjeveške oborožitve so gradovi sami po sebi obvladovali zgolj najbližjo okolico. Na vojaško dogajanje v širšem prostoru neposredno niso mogli veliko vplivati, toliko pomembnejša pa je bila njihova vloga v logistični podpori in skladiščenju orožja.

KLJUČNE BESEDE

grad, utrdba, srednji vek, obleganje, vojskovanje, orožje, orožarna, topništvo

ABSTRACT

THE ROLE OF CASTLES IN MEDIEVAL WARFARE

Even though medieval castles performed a number of different functions, they are mainly perceived as military fortresses. Nevertheless, it is not an easy task to determine their actual significance in the military organisation of that time. Regardless of their seemingly inaccessible position and thick walls, a surprisingly high number of castles were poorly defended, having very small garrisons to protect them. Given that most medieval military engagements took place at the level of plundering raids of limited scope, such a defence was usually sufficient. However, as soon as hostilities escalated into a veritable full-scale war, only few castles were able to fend off the enemy's major onslaught. Due to the limited effective range of medieval weapons, castles would by themselves only control the immediate surroundings. However, while they could not wield much direct influence on the military developments within a broader region, they played a very important part in providing logistical support and weapon storage.

KEY WORDS

castle, fortress, Middle Ages, siege, warfare, weapons, armoury, artillery

V zgodovino pisju je že dodobra dozorela ugotovitev, da je treba gradove obravnavati večplastno, saj so bili lahko hkrati domovanje plemiške rodbine, gospodarsko središče, sedež zemljiškega gospostva z upravnimi in sodnimi pooblastili ter še marsikaj drugega. Kljub temu jih dojemamo predvsem kot vojaška oporišča, na težko dostopnih krajih zidane, močno utrjene postojanke. Visoki stolpi in kamnito obzidje so se v naši zavesti ukoreninili kot najprepoznavnejši zunanji atributi srednjeveškega gradu, bili pa so tudi tisti element, ki je prave gradove postavljal nad druga, manj reprezentančna in slabše

utrjena, a nič manj številna plemiška bivališča, kot so bili stolpi in dvori.¹

Utrjene postojanke so bile sestavni del srednjeveškega sveta z značilno vojaško ureditvijo, ki so jo starejše generacije zgodovinarjev običajno označevale s pridevnikom »fevdalna«. Danes se medievistika tej oznaki izogiba in po njej s pridržkom poseže kvečjemu tedaj, kadar skuša kar najohlapneje zaobjeti preplet pravnih odnosov, na katerih je temeljila srednjeveška družba.² Čeprav se moramo na tem mestu odpovedati podrobnejši diskusiji tega problema, pa je treba opozoriti, da sta geografska

Arhetipska podoba srednjeveške utrbene arhitekture: po prvi svetovni vojni obnovljeni in rekonstruirani goriški grad (foto: Tomaž Lazar).

Prizori obleganja iz t. i. »križarske« Biblije francoskega kralja Ludvika Svetega, ok. 1250 (New York, The Pierpoint Morgan Library, Ms M.638, fol. 10r, 23v).

¹ Bogusiewicz, *Die Funktion*; Kajzer in Salm, *Die Burgen*; Kos, *Med gradom*, str. 7–9; Kos, *Vitez in grad*, str. 18–19.

² Reynolds, *Fiefs and Vassals*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 78–80.

razpršenost zemljiških gospodstev in potreba po učinkoviti lokalni obrambi ključno vplivali na izoblikovanje vojaškega sistema visokega in poznega srednjega veka. Ta je – vsaj v teoriji tridelne družbene sheme – temeljil na oboroženem sloju vitezov oziroma plemstva, naseljenem na številnih dvorih, stolpih in gradovih, posejanih po vsej pokrajini. Močno razvejana mreža takšnih utrdb je bila skupaj z obzidanimi mesti pomemben strateški dejavnik, zlasti še, ker je vse do razvoja resnično učinkovitega oblegovalnega topništva vojaška tehnologija obrambi načeloma zagotavljala veliko prednost pred napadom.³

Obvladovanje prostora

Le deloma ohranjen, a še vedno zelo impresiven romanski stolp Zgornji Čretež (foto: Tomaž Lazar).

Zadnja desetletja se v vojaškem zgodovinopisju krepki spoznanje, da obrambne vrednosti gradov, še bolj pa stolpov, dvorov in drugih manjših oziroma slabše utrjenih plemiških bivališč ne gre prece-
njevati. Še tako visoki stolpi, globoki jarki in trdno obzidje so bili le pasivne ovire, ki za odločnega napadalca same po sebi niso pomenile omembe vrednega izziva, če jih ni branila dovolj velika, primerno oborožena, motivirana in izurjena grajska posadka. Težko pristopna lega in navidezno nezavzetno obzidje številnih srednjeveških gradov v sodobnem opazovalcu zlahka vzbujata vtis o varnem zavetju grajskih zidov, ki pa je lahko povsem subjektiven in, kot se pokaže ob prebiranju primarnih virov, nemalokrat tudi zelo zavajajoč.⁴

Da bi si lahko ustvarili realne predstave o resnični obrambni vrednosti srednjeveških gradov, moramo najprej trezno ovrednotiti zmogljivosti srednjeveških vojsk. To je težavno vprašanje, ki se mu klasične kastelološke študije vse prerade izogibajo, zlasti še na Slovenskem, kjer se je s srednjeveškim vojskovanjem doslej bolj poglobljeno spoprijela komaj peščica raziskovalcev. Pa tudi sicer gre za zapleteno problematiko, pri kateri je mogoče dobre rezultate pričakovati le ob premišljenem interdisciplinarnem pristopu. Od srednjeveških bojevnikov nas loči velika časovna vrzel. Njihova praktična znanja so večinoma izumrla že pred mnogimi stoletji. Konjeniške spretnosti, bojevanje od blizu s hladnim orožjem, streljanje z lokom, samostrelom ali preprostim ognjenim orožjem in taktično delovanje v gostih formacijah, torej malone vse tisto, kar je nekoč na bojnem polju odločalo o zmagi, je izpodrinil povsem drugačen način bojevanja modernih armad. Poglavitni razlog za to preobrazbo je razvoj vojaške tehnologije, ki zadnje stoletje in pol doživlja vratolomen napredek. V tem času se je ognjena moč skoraj nepredstavljivo povečala, tehnične inovacije pa so prelomno preoblikovale razmerje sil. Zato je neizogibno, da tudi vojskovanje v bolj odmaknjenih obdobjih merimo z vatli lastnega časa, ne da bi se prav zavedali pasti takšnih anahronizmov.⁵

Gradove si navadno predstavljamo kot točke, ki so vojaško nadzirale srednjeveško pokrajino. K tej splošno razširjeni tezi so veliko prispevale izkušnje iz novoveškega in modernodobnega vojskovanja, ko je obrambna moč številnih evropskih držav temeljila na obsežnih, skrbno dodelanih mrežah utrdb. Še vse do začetka druge svetovne vojne – spomnimo le na Maginotovo, Siegfriedovo ali pa nam najbolj domačo Rupnikovo linijo in Alpski zid – so evropske armade vlagale velikanska sredstva v izgradnjo utr-

³ Schuchardt, *Die Burg*; Verbruggen, *The Art*, str. 313–346; France, *Western Warfare*, str. 77 sl.

⁴ France, *Western Warfare*, str. 77–106; Štüh, *Goriški grofje*, str. 211–213. Prim. Šapač, *Verbindungen*.

⁵ Prim. DeVries, *Catapults*.

Rekonstruirani dvižni most na gradu Kamen nad Begunjami (foto: Tomaž Lazar).

K anahronističnemu dojetanju zmogljivosti srednjeveških gradov so veliko prispevale nekritične primerjave z modernodobnimi vojaškimi utrdami. Na sliki trdnjava Kluže pri Bovcu, zgrajena v letih 1881/2 (foto: Tomaž Lazar).

jenih pasov in trdnjavskih kompleksov, sistematično prilagojenih močni mitralješki in topniški oborožitvi. Ta je trdnjavskim posadkam v resnici zagotavljala učinkovito obvladovanje desetih ali stotin kvadratnih kilometrov strateškega prostora vsaj pred napadi klasične pehote brez močne podpore oklepni sredstev in letalstva.⁶

Precej težje pa bi podobne vzporednice začrtali s srednjeveškimi utrdami in oborožitvijo, ki jih od modernodobnega vojskovanja loči nepremostljiv tehnološki razkorak. Skrajni domet lokov, samostrelcev in katapultov niti v idealnem primeru ni presegal več kot kakih 300 metrov. Razdalja, na kateri bi izurjen uporabnik nasprotniku lahko zanesljivo prizadejal hude izgube, je bila temu primerno še bistveno krajša. Pozabiti ne gre tudi na po današnjih merilih zelo skromno gostoto ognja – v primeru tipičnih vojaških lokov velike moči morda

⁶ Gl. npr. Neumann, *Festungsbau-Kunst*.

Schematična risba gradu s svetlo obarvanim območjem, ki ponazarja učinkovit domet grajske oborožitve. Jasno je, da bi posadka za grajskimi zidovi težko obvladovala celo bližnjo okolico in komunikacijske povezave, kaj šele širšo pokrajino (risba: Tomaž Lazar).

največ 12 do 15 strelav v minuti, pri vsem drugem omenjenem orožju pa še nekajkrat manj.⁷ Smodnik je kot morda najprelomnejši izum vojaške tehnologije v vsej človeški zgodovini poznosrednjeveškim bojevnikom odpiral nove možnosti, a je dozorevanje ognjenega orožja potekalo tako postopoma, da ni sprožilo prave vojaške revolucije. Težko topništvo je začelo preraščati v zares pomemben dejavnik šele v zgodnjem 15. stoletju, toda na njegove zmogljivosti je naposled odgovorila izpopolnjena utrdvena arhitektura in v veliki meri izničila ofenzivne pridobitve oblegovalnega orožja. Podobno je potekal tudi razvoj ročnega ognjenega orožja, ki se je v primerjavi z loki in samostreli odlikovalo po veliki prebojnosti, vendar na račun majhne kadence ognja in precejšnje občutljivosti na vremenske okoliščine.⁸

S praktičnega vidika to pomeni, da bi tudi številčna in dobro opremljena poznosrednjeveška grajska posadka celo v neposredni bližini obzidja stežka ustvarila gosto zaveso smrtonosnega zapornega og-

nja, na oddaljenosti 200 do 300 metrov pa bi imeli njeni izstrelki le še minimalen učinek. Če upoštevamo tehnične zmogljivosti tedanjega orožja, postane jasno, da so lahko branilci srednjeveškega gradu v obrambi fizično obvladovali komaj najbližjo okolico, omejeno z učinkovitim dometom svoje oborožitve. Nad dogajanjem v bolj oddaljeni okolici pa niso imeli nikakršnega vpliva, dokler so ostajali za grajskim obzidjem.

Gledano s stališča svojih neposrednih bojnih zmogljivosti je bil torej srednjeveški grad predvsem samoobrambna struktura. Za obvladovanje pokrajine je bila veliko pomembnejša njegova podporna vloga v smislu utrjenega oporišča, ki je vojskam zagotavljalo logistično oskrbo ali v skrajnem primeru pribežališče pred premočnim nasprotnikom. Arheološke raziskave srednjeveških gradov na Slovenskem in drugod v srednjeevropski soseščini nedvoumno potrjujejo njihovo večnamensko naravo. Grajska stavba ni bila le vojaška postojanka ali plemiško bivališče, temveč tudi gospodarsko središče in zato uporabna logistična baza, brez katere ne bi mogla dlje časa delovati nobena večja vojaška enota. Pri tem ni šlo zgolj za skladišča živil, orožja in opreme. Ker je bila mobilnost srednjeveških vojsk življenjsko odvisna od konjev, so bili za njihove operativne zmožnosti vsaj enako pomembni grajski hlevi. Dragoceno dodatno podporo so lahko ponudile zmogljivosti obrtnih delavnic, nameščenih na

⁷ Payne-Gallwey, *The Book*; Rathgen, *Das Geschütz*; Contamine, *War*, str. 103–105, 194–196; Harmuth, *Die Armbrust*; DeVries, *Medieval Military Technology*, str. 127–142; Jones, *Fortifications and Sieges*; Liebel, *Springalds*; Lazar, *Likovni viri*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 301–307, 349–358.

⁸ Rathgen, *Das Aufkommen*; Rathgen, *Das Geschütz*; Baker, *Hutton's Experiments*; Krenn, *Von alten Handfeuerwaffen*; Smith, *All Manner*, str. 130 sl.; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 358–371. Prim. Smith in DeVries, *The Artillery*, str. 1–2.

samem gradu ali še pogosteje v predgradu. V njih je bilo orožje in opremo mogoče popraviti, vsaj najpreprostejše dele, kot denimo okovje in pušične osti, pa tudi izdelati na kraju samem.⁹

Vloga gradu v omejenem vojskovanju

Obrambna moč srednjeveškega gradu je bila precej bolj kot od lege zemljišča in trdnosti zidov odvisna od števila, opremljenosti in izurjenosti njegove vojaške posadke. V slovenskem prostoru je bila v poznem srednjem veku na večini utrdb očitno nameščena le zelo majhna stalna oborožena posadka, v sredini 14. stoletja npr. na Pittersbergu na Koroškem pet mož, v Tolminu in na Rašporju pa osem.¹⁰ Nadzor nad njimi so gospodje pogosto prepustili kar svojim gradiščanom. V letu 1315 je denimo freisinski škof za varovanje gradu Wildenlack in stolpa na Kranclju zadolžil Markvarda in Rugerja Polhograjskega, ob tem pa je posebej poudaril, da morata sama zagotoviti čuvaje in vratarje na omejenih postojankah.¹¹

Kako dobro so bile takšne posadke usposobljene za opravljanje bojnih nalog, je težko oceniti. Oboroženo grajsko osebje ni imelo zgolj vojaških pristojnosti, temveč tudi – ali morda celo pretežno – policijske zadolžitve. Primeri iz škofjeloškega gospostva v 15. stoletju kažejo, da so bili redno zaposleni stražarji, nočni čuvaji ter vratarji upravičeni do redne plače in prehrane, vendar je bil njihov zaslužek v primerjavi z najemniškim soldom zelo skromen.¹² Takšna služba torej ni mogla biti ravno vabljiva za dobro izurjene može s primernimi psihofizičnimi sposobnostmi, ki bi lahko svoje znanje veliko bolje unovčili kot poklicni najemniki.

Tako skromno organizirana obramba gradov, ki se je v povprečju opirala komaj na peščico stalno zaposlenih oborožencev, bi bila stežka kos dobro organiziranemu napadu. Res pa je tudi, da se je večina gradov na Slovenskem v stoletjih svojega obstoja le redko – ali sploh nikoli – znašla pred tako težko preizkušnjo. Za poznosrednjeveško vojskovanje je značilno, da je do velikih bitk in sistematičnih obleganj prihajalo bolj kot ne izjemoma. Operacije takšnih razsežnosti so zahtevale velikanska finančna sredstva in odlično logistično podporo, ki jo je bilo v tedanjih razmerah zelo težko zagotoviti. Po drugi strani je bil njihov izid vedno negotov, saj je napadalec tudi v primeru morebitne zmage tvegal

velike, težko nadomestljive človeške žrtve, pogosto pa so še večje opustošenje povzročili izbruhi epidemij, ki se jim je bilo zlasti med daljšimi obleganji skoraj nemogoče izogniti. Zato so se poznosrednjeveški strategji raje odločali za bliskovite plenilske pohode, s katerimi so hudo prizadeli nasprotnikove posesti, oslabili njegovo gospodarsko podlago in se okoristili z naropanim imetjem. Za takšno obliko omejenega vojskovanja so zadostovale že razmeroma majhne, a odlično opremljene in zelo gibljive poklicne enote težko oboroženih konjenikov in samostrelcev. Tak način vojskovanja je v 14. in prvi polovici 15. stoletja izrazilo prevladoval v večjem delu Evrope in tudi v slovenskem prostoru.¹³

Cilj tako organiziranih plenilskih enot je bil preprost – v določenem času prekrizariti čim več sovražnega ozemlja, požgati slabo varovana naselja, opustošiti polja, vinograde in nasade, ustrahovati civilno prebivalstvo oziroma ga zajeti za odkupnino, živino, pridelke in premično imetje odpeljati s seboj, kadar to ni bilo mogoče, pa uničiti. Pri tem so se napadalci zavestno izogibali spopadom z večjimi sovražnimi enotami, ki bi pomenili le nepotrebno tveganje. Prav tako se niso zapletali v dolgotrajnejša obleganja utrjenih postojank. Manjše med njimi so včasih poskusili zavzeti v bliskovitem naskoku, a ne za vsako ceno. Če se je branilec posrečilo še pravočasno zbrati in odbiti prvi napad, se je plenilska vojska običajno odpovedala nadaljnjim poskusom obleganja in se raje usmerila na ranljivejše cilje.

Prvovrsten vpogled v takšno dogajanje kaže epizoda iz nenavadnega spora med grofom Henrikom IV. Goriškim in njegovo mlado soprogo, energično Katarino Gorjansko. Dlje časa trajajoča nesoglasja med zakoncema so privedla do prvega izbruha sovražnosti že leta 1443, ko je Katarina ob podpori deželnega plemstva svojega ostarelega moža obtožila nesposobnosti, brezdelja in neizpolnjevanja finančnih obveznosti ter ga dala zapreti na grad Bruck. Tedaj se je v škandalozni prepir vmešal Ulrik II. Celjski in izsilil pomiritev grofovskega para.¹⁴ A tudi ta zunanji poseg je privedel zgolj dočasne sprave. Henriku Goriškemu očitno ni uspelo izpolniti ženinih pričakovanj, zato je Katarina napravila še drznejši korak. Svoje pristaše je prepričala, da Henriku 23. decembra 1444 formalno napovedo fajdo – izjemen dogodek že zato, ker je bila resnični pobudnik te napovedi ženska.¹⁵

V naslednjih dneh so se na udaru Katarininih zaveznikov znašli Henriku zvesti goriški gradovi,

⁹ Kerman, *Metalurška delavnica*; Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*; Krauskopf, *Plemstvo in predmeti*, str. 47–62; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 64–66, 328–329, 334–335.

¹⁰ Štih, *Goriški grofje*, str. 211–212. Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 150–154.

¹¹ *Nota quod predicti castellani in eisdem municionibus providere per se debent vigilibus et portulanis*. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 122.

¹² Bizjak, *Obračuni 3*, str. 83–84, 94–95; Bizjak, *Obračuni 4*, str. 108–109, 117–118, 126.

¹³ Contamine, *War*, str. 222 sl.; Verbruggen, *The Art*, str. 331–338; France, *Western Warfare*, str. 1–15; 166–186; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 14–20, 513–524.

¹⁴ Wiessner, *Monumenta XI*, št. 200a, 1443 oktober 21.–november 28., Lienz.

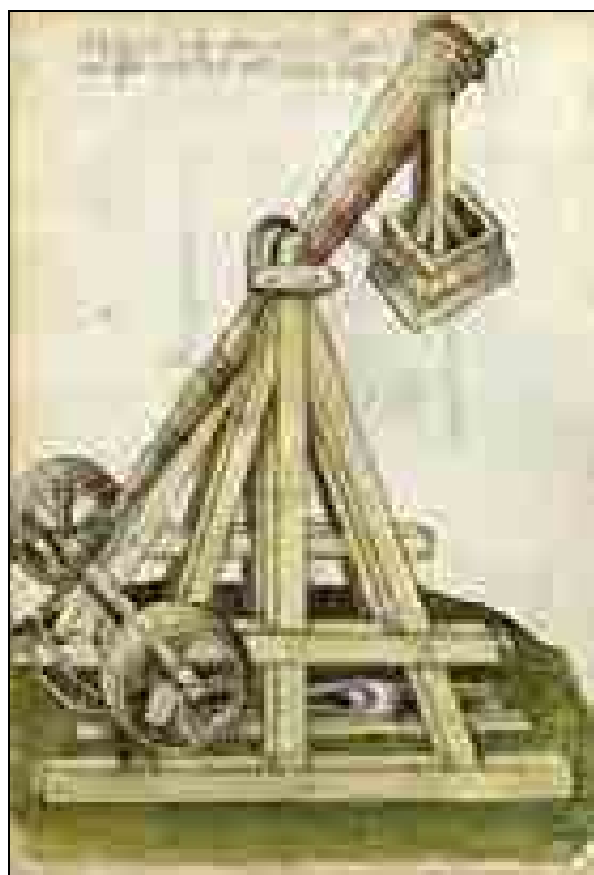
¹⁵ Prim. Baum, *Die Grafen*, str. 234–235; Thomas, *Kampf*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 317; Wiessner, *Monumenta XI*, št. 216, 1444 december 23., Grünburg.

med njimi že omenjeni koroški Pittersberg. Tega Santonino v svojem približno generacijo poznejšem poročilu opisuje kot »kar dobro« utrjeno postojanko na strateško pomembnem skalnatem hribu, ključni nadzorni točki nad bližnjo dolino.¹⁶ O natančnejših okoliščinah naskoka na Pittersberg smo dobro poučeni po zaslugi sporočila, ki ga je grajski oskrbnik Diebold Dobringer le dan pozneje pisal Henriku Goriškemu. Ta dokument, sestavljen še pod trpkim vtisom nedavnega dramatičnega incidenta, je na prvi pogled skromno, a s stališča vojaškozdgodovinskih raziskav nadvse dragoceno pričevanje – ne le zaradi svoje iskrene vsebine, temveč tudi zato, ker ga je sestavila oseba, ki je imela odličen pregled nad trenutnim stanjem oborožitve in realnimi obrambnimi sposobnostmi napadenega gradu.¹⁷

Po oskrbnikovem poročanju se je Pittersbergu 2. januarja 1445 približalo okrog 20 pešakov z lestvami, velikimi ščiti ali pavezami, ročnimi topovi in zažigalnimi sredstvi, da bi v naskoku zavzeli grad. Dogodek ni bil povsem nepričakovan, a je branilce vseeno močno prestrašil. Kljub temu jim je uspelo vsiljivce zadržati, še preden so se prebili čez obzidje. Ko so napadalci doživeli poraz, so se umaknili in pridružili večji skupini kakih 200 konjenikov in pešakov, nato pa plenili po okolici. Pittersberg se je torej ubranil, vendar prejkone zgolj po srečnem naključju in nenazadnje zaradi mlačnosti napadalcev, ki si gradu niti niso resno poskušali podrediti s silo. Psihološki učinek nenadnega naskoka je bil kljub temu vse prej kot zanemarljiv. Vsesplošno negotovost so stopnjevale tudi lažne govorice o nenadni smrti Henrika Goriškega, ki so jih njegovi nasprotniki verjetno namenoma širili, da bi zbegali grofove pristaše. Dobringer se je zbal, da na Pittersbergu ponovnega, bolje načrtovanega napada ne bi vzdržali, saj mu je primanjkovalo tako moštva kot oborožitve. Zato je dal spricho hude nevarnosti najprej vpoklicati izbrane kmete iz bližnje okolice, ki so se pozivu brez odlašanja odzvali in prihiteli na grad. Poslal pa je tudi sla h glavarju v Lienz, da bi mu dostavili dodatno opremo, zlasti lažje topništvo (t. i. okopne topiče ali tarasnice – nem. *Tarrasbüchse*), ročne topove, smodnik, svinec, samostrele in puščice. Prav pomanjkanje slednjih je bilo po Dobringerjevi oceni naravnost kritično, saj naj bi grajska zaloga puščic zadostovala kvečjemu za pol dneva obrambe. Urgentna prošnja je obrodila sadove, saj je iz Lienza prispela okrepitev 70 mož, še preden je Dobringer zaključil svoje pismo.¹⁸

Šele tedaj so se začele razmere na ogroženem gradu počasi umirjati. Dobringerjevi strahovi niso bili neutemeljeni; istega dne, ko je sestavljal svoje

pismo, je lienški glavar Hans s Fresacha Henriku Goriškemu poslal še bolj skrb vzbujajoče sporočilo. Katarina se je medtem zvijačno polastila gradu Prižank (Prießenegg): njeni vojaki so najprej zajeli tamkajšnjega oskrbnika, ko je prišel z gradu, da bi se udeležil maše. Nato se je eden od njih, zamaskiran v ribiča z vršo v rokah, skupaj s še štirimi tovariši odpravil na grad. Prebivalci Prižanka so nič hudega sluteč tej drzni skupinici odprli vrata, zakrinkani vojaki pa so jih nenadoma napadli, jih obvladali in zavzeli utrdbo. Podoben udarec je 21. februarja doletel še grad Weidenburg – Katarinini možje so ponoči neopaženi preplezali obzidje in osvojili postojanko. Ta je v nadaljevanju fajde postala glavno torišče spopadov, dokler je ni v imenu Ulrika II. Celjskega zavzela vojska pod poveljstvom Andreja z Grabna, ki je menda štela kar 2000 mož.¹⁹

Velik vzvodni katapult ali blida na protiutež, upodobljen v borilnem priročniku Hansa Talhofferja iz leta 1459 (*Det Kongelige Bibliotek, København, Thott 290 2°*).

¹⁶ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 12.

¹⁷ Wiessner, *Monumenta XI*, št. 217, 1445 januar 3., Pittersberg.

¹⁸ Prav tam, gl. tudi Baum, *Die Grafen*, str. 236, Thomas, *Kampf*, str. 60–62.

¹⁹ Wiessner, *Monumenta XI*, št. 218, 1445 januar 3., Lienz; št. 220, 1445 februar 24., Cedad; št. 221, 1445 februar 28., Sommereck; št. 223, 1445 marec 24., pred Waidenburgom; št. 224, 1445 marec 26., Salzburg; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 585–586; Baum, *Die Grafen*, str. 223–240; Thomas, *Kampf*, str. 67–84.

Še precej bolj dramatično je decembra 1424 in januarja 1425 potekala fajda celjskega grofa Hermana II. proti bamberski škofiji. Omembo si zasluži že zato, ker je Hermanov bojni pohod doživel vrhunec z napadom na dve mestni naselbini, Volšperk (Wolfsberg) in Beljak. V primerjavi z obleganjem manjšega gradu je napad na razmeroma veliko, s kamnitim zidovjem zaščiteno mesto pomenil še veliko večji izziv, morda celo najdrznejši podvig, za katerega se je lahko odločil srednjeveški vojskovodja.

Za razliko od mnogih drugih predstavnikov svoje rodbine Herman II. Celjski ni bil tip dinasta, ki bi brez pomisleka segel po meču. Vzpon svoje dinastije je raje tlakoval s premišljeno rodbinsko politiko, za vojaške posege pa se je odločal veliko previdneje. Zanimivo je, da je ofenzivo na Koroško izvedel v zimskem času, ko se srednjeveške vojske praviloma niso lotevale obsežnejših operacij. Vsekakor pa se je za napad primerno pripravil: zbral je veliko, dobro opremljeno vojsko, oboroženo tudi s topništvo in oblegovalnimi napravami, čeprav viri žal ne poročajo o njeni dejanski številčni moči in podrobnejši sestavi. Celjske sile so krenile v pogon že konec leta 1424. 20. decembra so dosegle Volšperk in ga zaman poskusile zasesti v naskoku. Dva ali tri tedne so pustošile po okolici, nato pa odpotovale še dlje proti zahodu in 17. januarja 1425 popoldne prikorakale pred Beljak.²⁰

Prometno in trgovsko vozlišče Koroške je bilo vse prej kot lahek cilj. Arheološke raziskave sicer kažejo, da poznosrednjeveško obzidje Beljaka ni bilo posebej mogočno, saj je na ravni tal v debelino merilo le okrog 80 centimetrov in bi težko vzdržalo intenzivno topniško obstreljevanje. Kljub temu je bilo obzidano jedro mestne naselbine dovolj dobro zavarovano, da ga ni bilo mogoče zavzeti kar v hitrem frontalnem naskoku. Na severu, vzdolž rečnega brega, je mesto ščitila že naravna lega, zato je bilo obzidje v tem predelu najšibkejše. Veliko močnejše utrjeni sta bili južna in zahodna stranica, obdani s suhim jarkom in dvojnimi pasovi obzidja s stolpi. Posebej zavarovan je bil tudi lesen most čez Dravo, vključno z utrjenimi mostiščema na severnem bregu.²¹ Kakšna je bila v tem času težja oborožitev mesta, vsaj približno nakazuje popis grajske orožarne v Beljaku iz leta 1429, ki omenja večjo bronasto ter dve manjši železni bombardi, štiri bronaste in tri železne tarasnice, poleg tega pa še znatno količino smodnika in svinčenih krogel.²²

Naslednjega dne je Herman zaukazal napad na obzidje s pokritim oblegovalnim hodnikom. Načrt je bil morda sam po sebi dober, vendar se ni izšel po pričakovanjih. Beljačani so oblegovalno napravo uničili z močnim obstreljevanjem z bombardami, puščicami, kamenjem in zažigalnimi izstrelki, v tej akciji pa so celjske enote utrpeli občutne izgube. Po dvodnevem premoru se je Herman odločil za ponovno akcijo, skrbno pripravljen naskok v noči na 20. januar. Celjski vojaki so poskusili branilce zmešati s hrupom in obstreljevanjem, za še učinkovitejšo diverzijo pa so po Dravi spustili zažigalni splav, naložen s slamo in žveplom, da bi zanetili tamkajšnji most. Hkrati je glavnina Hermanovih sil drugod ob reki, v bližini nekega mlina, v obzidju prebila vrzel, da bi vdrla v mesto. A tudi tokrat so Celjski doživeli poraz. Beljačani so namreč zadržali sovražni prodor, medtem ko so požar pogasile ženske in duhovniki. Ta neuspeh je Hermana dokončno prepričal v umik.²³

Celjsko-habsburška fajda

Eden največjih spopadov na slovenskih tleh v poznem srednjem veku, ki pa so ga še vedno zaznamovali predvsem nenadni vpadi in plenilski pohodi, je bila znamenita celjsko-habsburška fajda. Med prvo fazo fajde, v letih 1437–1440, so pobudo prevzeli Celjski in temeljito opustošili spodnjo Štajersko in Kranjsko, medtem ko so si njihovi nasprotniki zaman prizadevali organizirati ustrezno obrambo.

Z vidika moderne vojaške doktrine se morda zdi nenavadno, da Celjski svoje ofenzive niso načrtovali kot zgoščenega udara z vsemi razpoložljivimi silami, v katerem bi sovražnika uničili v odločilni bitki.²⁴ Namesto tega so se odločili za ravno nasprotno strategijo – vrsto bojnih pohodov večinoma skromnejših razsežnosti, uperjenih na posesti svojih

streljevanje kamnitih krogel, ki so ga uporabljali predvsem za rušenje utrd in uničevanje dobro zaščitene ciljev. Tarasnica je poimenovanje za top z razmeroma dolgo cevjo majhnega kalibra, namenjen delovanju proti sovražni živi sili. Tretja značilna vrst ognjenega orožja v tem času pa je bil ročni top, primitivna puška s cevjo kalibra okrog 20 do 35 milimetrov. Ker še ni bil opremljen z netilnim mehanizmom, so ga prožili ročno, s počasno tlečo vžigalno vrstico ali razžarjenim železnim prižigalom. Gl. Rathgen, *Das Aufkommen*; Rathgen, *Das Geschütz*; Kempers, *Haquebuts*, str. 56–89; Contamine, *War*, str. 135, 141–143; Goetz, *Die Anfänge*; Krenn, *Von alten Handfeuerwaffen*, str. 7–10; Müller, *Alte Geschütze*; Smith in Brown, *Bombards*; Hall, *Weapons & Warfare*, str. 60–61, 95; Smith, *All Manner*; Smith in DeVries, *The Artillery*, str. 204–211; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 358–371.

²⁰ Edini podrobnejši opis dogodkov se je ohranil v koledarju cerkve Sv. Jakoba v Beljaku. Wiessner, *Monumenta XI*, št. 64, 1425 januar 17.–20., s. 1.

²¹ Fresacher, *Die Verteidigung*, str. 30–31; gl. tudi Neumann, *Geschichte der Stadtmauer*, zlasti str. 42–54, 68–69. Prim. Woldron, *Waidhofen*, zlasti str. 13.

²² Neumann, *Geschichte der Stadtmauer*, str. 78. Bombarda označuje topovsko orožje velikega kalibra, prirejeno za iz-

²³ Wiessner, *Monumenta XI*, št. 64, 1425 januar 17.–20., s. 1.; Fresacher, *Die Verteidigung*, str. 42–43; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 580; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 222–225.

²⁴ Npr. Clausewitz, *Vom Kriege*, str. 57–61, 178–182, 189–196.

Na strmi, osamljeni vzpetini pozidani grad Gamberk v Zasavju (foto: Tomaž Lazar).

nasprotnikov. To je bila torej zelo tipična epizoda poznosrednjeveškega vojskovanja z omejenimi cilji. Zaradi skoposti virov dogajanja ne moremo popolnoma natančno rekonstruirati in kronološko urediti, očitno pa je, da so Celjski razdelili sile in si poskušali svoje nasprotnike podrediti s približno sočasnimi, bolj ali manj načrtno usklajenimi akcijami v razmeroma velikem geografskem prostoru. Poveljstvo nad glavnino svoje vojske so zaupali nadarjenemu češkemu najemniku Janu Vitovcu, vendar pa so številne obrobnejše operacije organizirali tudi njihovi vazali z majhnimi lokalnimi silami.²⁵

Koliko je bila ta strategija rezultat preišljenih, vnaprej načrtovanih odločitev, koliko pa spontane, *ad hoc* narave, je težko govoriti, kot v splošnem velja za večino podobnih spopadov v srednjeveški Evropi. Celjskim je nedvomno uspelo doseči poglobitveni cilj – ohromiti in opustošiti posesti habsburškega vojvode Friderika V. oziroma njegovih lokalnih zaveznikov, razpršenih na obsežnem ozemlju. »Celjska vojna« pa ni občutno preseгла običajnih okvirov plemiške faje le po svojih prostorskih razsežnostih, temveč tudi po intenzivnosti. Grofje Celjski se namreč niso zadovoljili samo s plenjenjem in požiganjem slabo zaščitenega podeželja. Sistematično so napadali tudi boljše zavarovane, utrjene postojanke. Na svojem osvajalnem pohodu so zavzeli dolgo vrsto gradov in stolpov, ne da bi ob tem naleteli na

resnejši odpor.²⁶

Kot piše celjski kronist, se je jedro celjske vojske pod Vitovčevim poveljstvom najprej osredotočilo na bližnje postojanke krške škofije, in sicer gradova Sotesko in Anderburg pri Šentjurju pri Celju, ki so ga porušili do tal. Naslednji je bil na vrsti grad Zbelovo nad samostanom Studence. Tega Celjski sicer niso razdejali, temveč so ga po pogajanjih pozneje nepoškodovanega vrnili lastniku, vojvodi Frideriku V. Vitovčeve enote so zavzele še grad Erkenštajn pri Radečah,²⁷ stolp v Vitanju in stolp pri Poljčanah ter jih brez milosti porušile.²⁸

Zanimive dodatne podrobnosti je mogoče razbrati iz t. i. seznama deželnih sovražnikov, najverjetneje sestavljenega v sredini ali drugi polovici leta 1440. Ta dokument popisuje številna dejanja oziroma prestopke, s katerimi naj bi pristaši Celjskih protipravno oškodovali habsburške podložnike na Kranjskem in Štajerskem. Seznam precej sumarno našteva vrsto oseb, obtoženih različnih hudodelstev, ki segajo od tatvin do ugrabitev in umorov. Med njimi je zabeleženih več napadov na gradove ozi-

²⁶ Prim. Nared, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 332–336.

²⁷ Iz seznama deželnih sovražnikov je razvidno, da ga je napadel Ulrik Mosheimer s svojimi hlapci in tudi tržani iz Radeč, vendar gradu tedaj očitno niso zavzeli. Če navedba celjskega kronista drži, je Vitovec osvojil utrdbo v drugi akciji, ki z Mosheimerjevo ni imela neposredne zveze. *Auch hat er [Vlreich Mossbayme"r] dem haws Erckenstain nach gestellt vnd gewonnen wellen dabey sein knecht vnd burger von Ratschach sind gewesen.* CKSL, 1440–1441.

²⁸ Krones, *Die Freien*, str. 85–86; Stopar, *Grajske stavbe III*, str. 127–129.

²⁵ Za celovitejšo analizo dogajanja gl. Lazar, *Vojaska zgodovina*, str. 232–266.

roma utrjene postojanke, med katerimi pa očitno niti eden ni imel značaja sistematičnega obleganja.²⁹

Že jeseni 1437, na samem začetku celjsko-habsburške fajde, je grad Žusem zavzela skupina celjskih vazalov: Frenkl, Hans Prukler in njegov brat, dva Zrečana, nezakonska vnuka Viljema Mosheimerja, ter Jurij Krabat iz Laškega s svojimi možmi. Menda jim je pri tem pomagal tudi neki Czinkes Renner, ki so ga Habsburžani obtoževali še drugih zločinov. Podrobnejših okoliščin napada na Žusem ne poznamo, so pa vsiljivci dosegli svoj namen. Lastniku gradu, Andreju Žusemskemu, so bili pripravljeni vrniti odtujeno posest le proti plačilu visoke odkupnine. Andrej Žusemski je moral za pomoč prositi Friderika II. Celjskega, ki mu je za plačilo odkupnine »posodil« 2000 funtov dunajskih pfenigov. Šlo pa je za vse prej kot običajno posojilno transakcijo – Andrej se je moral grofu Celjskemu povsem podrediti, mu v zameno zastaviti grad Žusem, dvor Javorščico in gradišče Žamerk z vsemi pripadajočimi posestmi ter postati njegov vazal.³⁰

Med boji proti krški škofiji je padel tudi grad Bizeljsko, in sicer v nenadnem nočnem naskoku, ki sta ga organizirala celjska vazala Gašper Pirs in Herman Kozjak. Pirs in Kozjak sta z drznim napadom presenetila nepazljivo posadko in oplenila grad. To dejanje ni dolgo ostalo nekaznovano. Ob novici o napadu je Friderik Ratt, oskrbnik bližnjega salzburškega gradu Pišece, na Bizeljsko poslal svojo enoto, da bi zavarovala utrdbo. Enajst Pirsovih in Kozjakovih mož, katerih imena so v seznamu posebej navedena, so naposled zajeli in obesili.³¹

Naskok na Bizeljsko vsekakor ni bil velikopotezna vojaška operacija, temveč prej oportuno dejanje, ki je mejilo že na navaden rop. Podobno zveni pritožba, ki jo je Friderik Rauber maja 1438 naslovil na Jurija Lambergerja, upravnika kranjskega deželnega glavarja Štefana Modruškega. Rauber je v njej potožil, da mu je Friderik Čreteški z gradu Šteberk protipravno odnesel oklepe, železne klobuke, posteljnino in drugo opremo v skupni vrednosti 200 funtov dunajskih pfenigov.³²

Na vrhuncu fajde je le malokateri manjši utrdbi uspelo upravičiti sloves varnega zavetja sredi vojne vihre. Malone izjemen je primer gradu Marenberg v Radljah ob Dravi. Ko so se v začetku leta 1439

spopadi razširili na Dravsko dolino, so se ponovno razplamtele že desetletja tleče napetosti med šentpavelskim samostanom in Celjskimi.³³ Sprva so bila to le drobnejša roparska dejanja, ki naj bi jih na šentpavelskih posestih zakrivil Janez Schrampf, celjski oskrbnik na Muti. Februarja je vojvoda Friderik V. bojevitega Schrampfa zaradi opatovih pritožb klical na zagovor pred sodiščem, a do procesa ni prišlo niti po letu in pol zavlčevanja.³⁴ Spomladi 1439 so se razmere nevarno zaostriale, ko se je pri Muti zbrala štajerska deželna vojska. Podprl jo je tudi šentpavelski opat, in sicer z logistično oskrbo ter enoto 300 mož pod vodstvom Vida Hengspacherja, svojega gradiščana na Marenbergu. Ta vojska je po pričakovanjih zlahka pregnala pristaše Celjskih. Kakor hitro so jo razpustili, pa so Celjski zbrali sile za uničujoči protinapad. Začel se je z bliskovitim napadom Schrampfovih vojakov, ki so se ponoči skrivoma približali gradu Marenberg. Oskrbniku Hengspacherju se je posrečilo obraniti utrdbo, a je lahko le nemočno opazoval, kako so mu napadalci požgali pristavo s celotno zalogo žita, odvedli 90 vzrejnih govedi in temeljito opustošili okolico. Nadaljnje obleganje Marenberga pa jih ni zanimalo. Celjski so namreč raje izkoristili priložnost za takojšnji vpad v Labotsko dolino, kjer so ponoči 31. maja vdrli v Šentpavel, izropali in do tal požgali trg ter okoliške posesti, ob umiku pa nadaljevali s plenjenjem vse do Dravograda in navzdol ob toku Drave.³⁵

Zgoraj naštetih primeri jasno opozarjajo, da so predvsem izpostavljene, slabše branjene utrdbe sredi velikega vojnega pohoda hitro postale nepomemben drobiž, saj jih praktično ni bilo mogoče zavarovati pred silovitim napadom. Poleg tega se zdi, da je ofenziva mnoge gradove zalotila nepripravljene. A tudi Celjski so se dobro zavedali, da bi jih lahko doletela podobna usoda. Po poročanju celjskega kronista je bil to razlog, zakaj so porušili več lastnih utrdb, ki bi utegnile postati lahek plen: Vojnik, Šoštanj, Šenek, Prežin, Kacenštajn v Šaleški dolini, Žaženberk nad Žalcem, stolpe nad Laškim, v Radečah in ob Paki, stolp v Savinjski dolini,³⁶ grad Kravjek na Dolenjskem, Turn pri Preddvoru, Vr-

²⁹ CKSL, 1440–1441; Otorepec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*; Nared, *Seznam »deželnih sovražnikov«*.

³⁰ CKSL, 1437 november 3., s. 1.; 1437 november 4., Celje; Otorepec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 337, 339–340.

³¹ Od mož Gašperja Pirsja dva Gyleisa, Petra iz Avstrije, Konrada Reinswedla, strelca Štefla, Čeha Tomaža, Šperherja, Jenka in Nemčeta, od Kozjakovih pa Schwarzenpecka in Hansa Jagra. Iz imen lahko razberemo, da je šlo vsaj deloma za poklicne vojake oziroma tuje najemnike. Otorepec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 333–334; zaradi napake pri transkribiranju je del objavljene listine in njegovega prevoda zavajajoč. Prim. Nared, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 331, op. 30.

³² CKSL, 1438 maj 5., Ljubljana.

³³ Ankershofen, *Beiträge*, str. 20–37; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, št. 26, str. 253–254; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 219–222.

³⁴ Schroll, *Urkundenbuch*, št. 426, 1439 februar 24., Dunajsko Novo mesto; št. 427, 1439 april 7., Dunaj; št. 429, 1439 maj 19., Dunajsko Novo mesto; št. 431, 1439 maj 21., Dunajsko Novo mesto; št. 434, 1439 julij 11., Hall; št. 438, 1439 november 9., Dunajsko Novo mesto; št. 443, 1440 marec 5., Dunaj.

³⁵ Ankershofen, *Beiträge*, str. 23; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, št. 26, str. 253; Schroll, *Urkundenbuch*, št. 407, op. 1; Brunner, *Ein Benediktinerbuch*, str. 307–308.

³⁶ Kronist navaja, da je bil *thurn zu der Aue im Santhball* v lasti nekega opata. Če pa to lokacijo lahko enačimo z Auerjevim dvorom pri Novem Kloštru, je šlo dejansko za celjsko posest.

Najstarejši ohranjeni primerek težjega topništva na Slovenskem – železna bombardna kalibra 190 milimetrov (Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, foto: Tomaž Lauko).

bovec na Hrvaškem ter morda tudi Freudeneck pri Hrastniku.³⁷ Tako so se izognili nevarnosti, da bi se v njih ugnedil sovražnik in jih izkoristil za svoja oporišča. Po drugi strani pa je povsem mogoče, da so na ta način kaznovali svoje neposlušne vazale, ki bi med dolgotrajno fajdo utegnili prestopiti na habsburško stran.³⁸

Grajske orožarne

V srednjeveški družbi je bilo nakupovanje, skladiščenje in vzdrževanje orožja za vojaško obrambo prepuščeno predvsem zasebni pobudi plemstva oziroma zemljiških posestnikov. Razdrobljenost gospodstev je nujno privedla tudi do razpršenosti zalog vojaške opreme, saj so v malone vsaki utrdbi hranili vsaj minimalno količino primerne oborožitve.³⁹

Na ravni deželne obrambe je v poznem srednjem veku prihajalo do vse resnejših poskusov izoblikovanja bolj centraliziranih vojaških zmogljivosti z

deželnimi orožarnami, pri skladiščenju orožja pa so začele osrednjo vlogo pridobivati večje urbane naselbine. Ta proces je sovpadal z naraščajočim pomenom topništva, ki je zahtevalo velika denarna sredstva in tudi izučene specialiste – vložek, ki so si ga lahko privoščili samo deželni gospodje in najpremožnejši dinasti. V Celju sta grofa Friderik II. in Ulrik II. namestila vojaško posadko in manjše skladišče orožja v hiši pokojnega Henrika Erlauerja. Tamkajšnjo orožarno je Ulrik obdržal vse do leta 1455, ko je hišo v celoti prepustil meščanom, da si v njej uredijo rotovž.⁴⁰ Na še ambicioznejše kopičenje opreme kaže izgrajevanje deželne orožarne v Ljubljani. Iz notice celjskega kronista lahko razberemo, da so v njej že leta 1457 hranili občutno količino topništva. Ta oborožitev ni bila namenjena zgolj obrambi mesta samega, temveč je že imela vlogo strateške rezerve, saj jo je Friderik III. v času Vitovčeve fajde na Kranjskem odpeljal na Gorenjsko in z njo oblegal Radovljico. V protinapadu so Vitovčevi moške ljubljanske topove zaplenili, vendar so jih cesarske čete pozneje osvobodile in po koncu bojev verjetno vrnilo v deželno prestolnico.⁴¹

Vse do konca srednjega veka pa so bile največje oborožitvene zmogljivosti vendarle zgoščene v grajskih orožarnah. Pri tem se je seveda treba zavedati, da na gradovih niso hranili zgolj vojaškega orožja, temveč tudi takšno, namenjeno drugačnim potrebam – lovu, športu in turnirjem. Kot kaže že omenjeni primer Pittersberga na Koroškem, so bile grajske orožarne nemalokrat nezadostno založene. Takšne pomanjkljivosti v mirnodobnem času morda niso delovale moteče, razgalil pa jih je šele izbruh večjih sovražnosti.

³⁷ Nejasna navedba *Freidenberg* bi se lahko nanašala tudi na *Freudenberg* nad Zrečami, ki je bil v posesti sovražne krške škofije in torej ne grofov Celjskih. Celjski kronist je napravil več podobnih pomot, saj je nekatere utrdbe pripisal napačnim lastnikom. Posebej zahtevna je interpretacija 46. in 47. poglavja, kjer kronist zgoščeno popisuje lastne utrdbe, ki so jih porušili Celjski, ter tiste, ki so jih iztrgali svojim nasprotnikom. Večina naštetih lokacij se nanaša na obdobje celjsko-habsburške fajde, ne pa vse – med njimi sta omenjena Ranšperk in Lemberg, ki so ju Celjski uničili leta 1452. Med porušeniimi gradovi zasledimo tudi *Pollan*, morda celjske Poljane ob Kolpi ali pa katero drugo postojanko s podobnim imenom; žal ni jasno, ali je treba navedbo časovno umestiti v čas velike fajde. Gl. Krones, *Die Freien*, str. 157; prim. Golec, *Trgi*, str. 595–599. Za koristna opozorila in plodno diskusijo se zahvaljujem dr. Mihi Kosiju.

³⁸ Krones, *Die Freien*, str. 87, 157.

³⁹ Prim. Nabergoj, *Oboroženi stan*, str. 26 sl.; Lazar, *Vojaska zgodovina*, str. 394–395.

⁴⁰ Golia, *Kronika grofov Celjskih*, str. 76–78.

⁴¹ Krones, *Die Freien*, str. 142–143.

Poznosrednjeveško samostrelno streme in tri puščične osti, najdene v Ljubljani (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko).

O opremljenosti srednjeveških grajskih orožarn na Slovenskem imamo le malo zanesljivih poročil. V zgodovini pisju najbolj znani so inventarni popisi freisinškega gradu v Škofji Loki, ki so bili v preteklosti že večkrat obdelani, čeprav starejše objave zahtevajo temeljito revizijo.⁴² Na podlagi teh popisov lahko ugotovimo, da je oborožitev Loškega gradu v letih 1315–1321 precej nihala. Grajska obramba je temeljila predvsem na samostrelnih treh različnih tipov, lažjih stremenskih ter težjih kavljastih in obzidnih. Večinoma so bili kompozitne konstrukcije z loki iz zlepljene roževine in živalskih kit, nekaj pa je bilo tudi preprostejših, izrezljanih iz tisovine. V Loki so hranili vsaj 40 delujočih samostrellov, leta 1321 celo dvakrat toliko, poleg tega pa še napenjalne kavlje, stremena, tule, pasove in druge dele pribora. Zaloga streliva je obsegala po nekaj tisoč večjih in manjših puščic ter precejšnjo količino nenasajenih puščičnih osti. Za vzdrževanje samostrellov in menjanje tetiv je bilo na gradu več napenjalnih klopi. Posebno pozornost vzbujajo deli

blide – vzvodnega lučalnega katapulta – in drugih oblegovalnih naprav. Drugega bojnega orožja je bilo bolj malo: nekaj deset ščitov, po nekaj mečev, kopij, sulic in helebard, dober ducat oklepnih jopičev, manjše število čelad, šlemov in železnih klobukov, nekaj ploščnih in verižnih rokavic, ščitnikov za ude, sedel, stremen in druge konjeniške opreme. Freisinški škof je imel v Loki tudi svoj samostrel ter popoln konjeniški oklep z mečem in pripadajočo opremo. Omembe dodatnih zaščitnih sredstev in dveh turnirskih oklepov sicer namigujejo, da je bila ta »viteška« oborožitev prej kot vojskovanju namenjena turnirjem.⁴³

Ob pomanjkanju dobrih primerjalnih virov je nemogoče sploševati, koliko je bila oborožitev Loškega gradu v svojem času tipična za širši slovenski prostor. Vsaj posredno pa se zdi, da takšna sklepanja ne bi bila povsem zgrešena. Glede na inventarje nekaterih drugih freisinških gradov iz istega obdobja namreč lahko ugotovimo, da sta bila Waidhofen leta 1313⁴⁴ ter Enzersdorf v letih 1316 in 1317⁴⁵ podobno oziroma nekoliko slabše opremljena. Loški popisi vsekakor kažejo, da je bila oborožitev tamkajšnjega gradu prilagojena zlasti lokalni obrambi. Šele z dodatnimi nakupi in kopičenjem orožja v letu 1321 bi bilo iz grajskih zalog mogoče opremiti večjo skupino mož za ofenzivno delovanje na bojnem polju, ne da bi ključno oslabili obrambne zmogljivosti loškega gospostva. A tudi v tem primeru bi lahko freisinška škofija opremila le lažje enote, predvsem samostrelce. Oborožitve za težko oklepljene konjenike pa je bilo na gradu zelo malo. To navsezadnje ne preseneča, saj so glavno breme ofenzivnih vojaških operacij nosile enote freisinških vazalov in vse bolj tudi plačanih vojakov z lastno oborožitvijo, ki je popisi grajskega inventarja seveda niso zajeli.⁴⁶

Na primerljiva pisna poročila o stanju grajske oborožitve spet naletimo šele proti sredini 15. stoletja, že v kontekstu celjsko-habsburške fajde. Tu velja opozoriti zlasti na popise orožja z gradov v Vitanju in na Bizeljskem. Pripomniti velja, da imamo spet opraviti s cerkvenimi gospostvi – tokrat sicer ne s freisinško, temveč s krško škofijo. To je še en odraz teženj po preglednejšem poslovanju cerkvenih gospostev, ki so za razliko od posvetnega plemstva že zgodaj razvila učinkovita birokratska orodja za nadzor svojega premoženja in tudi vojaških zmogljivosti.⁴⁷

⁴³ Zahn, *Codex Diplomaticus*, 1315 februar 10.; 1318 november 14.; 1321 april 6.; Lazar, *Poznosrednjeveška orožarna*.

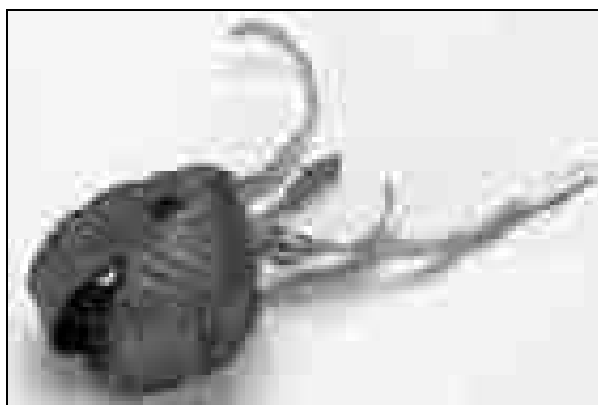
⁴⁴ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 75–76.

⁴⁵ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 105–106, 108–110.

⁴⁶ Gl. Lazar, *Poznosrednjeveška orožarna*, str. 38–42.

⁴⁷ Podobno opažamo pri grajski upravi in zaposlovanju najemniških enot, ki so ga cerkvena gospostva začela skrbno urejati s pisnimi pogodbami že v zgodnjem 14. stoletju, medtem ko se je podobna praksa na posestih posvetnih gospodov razširila precej počasneje. Prim. Kos, *Med gradom*,

⁴² Tancik, *Orožje*; Stopar, *Grajske stavbe I*, str. 120–131. Za revizijo teh objav gl. Plemeniti, *Loški grad*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 395–412; Lazar, *Poznosrednjeveška orožarna*.

Na gradovih so poleg vojaške oborožitve hranili tudi športno in lovsko orožje. Na sliki usnjena kapica lovškega sokola in masivna ost sulice za lov na veliko divjad, datirana v 16. ali 17. stoletje (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko).

Popise oborožitve na starem in novem gradu v Vitanju v letih 1434–40 je objavil že Ignacij Orožen, nedavno pa je nanje opozoril Ivan Stopar.⁴⁸ Deloma gre za inventarje vitanjskih orožarn, deloma za sezname orožja, ki so ga ob različnih priložnostih nakupili ali pripeljali na katerega od dveh vitanjskih gradov in tam pustili za določen čas. Zanimivi so zlasti zaradi svoje datacije, saj kažejo opremljenost vitanjskih gradov na predvečer spopada s Celjskimi, v katerem je zelo pomembno vlogo odigrala prav krška škofija.

Leta 1434 so krški pisarji na novem vitanjskem gradu zabeležili velik bronast top, železno bombard, dva krajša topova oziroma havbici, pet ročnih topov in prav toliko samostrel. K temu je sodilo 60 ali 70 funtov smodnika, navedeno število svinčenih krogel, 275 puščic ter nekaj osnovnega topniškega pribora. Na prvi pogled precej skromna oborožitev, kljub temu pa je močno zasenčila tisto na starem gradu, kjer so v istem času hranili le dva ročna topova, samostrel in 100 puščic. 31. decembra 1434 so iz Trušenj na Koroškem pripeljali dva samostrela, dva zaboja s puščicami, smodnikom in svinčenimi krogli ter veliko bronasto tarasnico. To orožje ni moglo bistveno izboljšati obrambnih zmogljivosti, saj je navedeno, da je bila tarasnica že močno izrabljena.

str. 136, 146, 150–154; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 88–89.

⁴⁸ Orožen, *Das Bisthum VIII*, str. 454–457; Stopar, *Ostra kopja*, str. 103–106; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 412–415.

Do leta 1436 se stanje ni veliko spremenilo. Poleg petih delujočih ročnih topov je zabeležen še eden, ki pa je bil poškodovan. Zmanjšala se je tudi zaloga streliva, saj je naštetih samo še 220 puščic, medtem ko so 2000 puščičnih osti hranili na dvoru pri Celju. Še v istem letu pa so se bojne sposobnosti Vitanja skokovito povečale z novimi pridobitvami: 3 bombardami, tarasnico, 16 ročnimi topovi in 8 samostreli. K temu je sodilo še 4700 puščic ter precejšnja količina smodnika, svinca in žvepla.

Naslednji popis so v novem gradu sestavili ob odhodu Jošta Mosheimerja, ki časovno ni natančneje opredeljen. A v tem času, bodisi tik pred izbruhom bojev s Celjskimi ali tudi že med samo fajdo, je bila grajska orožarna dobro založena. Tedaj je pisar naštel skupaj 22 ročnih topov in enega poškodovanega, 3 bombarde, 5 tarasnic in 12 samostrel. Zaloga streliva je obsegala 182 kamnitih krogel, 100 svinčenih krogel za tarasnico ter 875 takšnih za ročne topove, 4024 puščic, 2000 puščičnih osti, smodnik, žveplo, svinec in druge potrebščine.

Ker ognjeno orožje v tem času še ni bilo standardizirano, se odpira vprašanje, kako so to oviro obšli na Vitanju. Pri topovskih svinčenih kroglih je posebej zabeleženo, da so bile namenjene bronasti tarasnici, medtem ko iz popisa sledi, da so bile v tem času vse vitanjske tarasnice izdelane iz železa. Ker ni šlo za orožje povsem enotnega tipa, torej zaloga stotih topovskih krogel sploh ni ustrezala grajskim tarasnicam, drugih izstrelkov zanje pa tisti trenutek očitno tudi ni bilo pri roki. S podobnimi težavami se je posadka verjetno soočala pri ročnih topovih, saj je zapisano, da je bilo 5 železnih in 17 bronastih. To dokazuje, da je orožje prihajalo iz različnih delavnic in gotovo tudi ni bilo vse enakega kalibra, zato strelivo zanj ni bilo združljivo. Takšne težave so bile del vsakdana poznosrednjeveškega vojaka, so pa neizogibno prinašale precejšnje zaplete pri logistični oskrbi. Edina rešitev je bilo sprotno ulivanje krogel, prilagojenih vsaki cevi posebej. Zato ne preseneča, da so na Vitanju hranili kose surovega svinca.

Kakorkoli že, izbor oborožitve na krškem Vitanju za svoj čas deluje moderno. Uravnotežena kombinacija bronastih in železnih bombard, tarasnic in kratkocevnih topov je predstavljala precejšnjo ognjeno moč, ki bi zadoščala tako za obrambo gradu kot morda celo za ambicioznejše operacije. Opazen je tudi visok delež ročnih topov, ki je bil sprva vsaj enakovreden številu samostrel, naposled pa ga je opazno presegel. Druga zanimiva podrobnost, ki jo lahko izberemo iz vitanjskih popisov, je velika mobilnost orožja, tudi težjega topništva, saj je jasno, da so ga glede na trenutne potrebe redno prevažali iz ene v drugo postojanko. Grajsko oborožitev pa je bilo treba redno vzdrževati in marsikateri primerki ni bil v povsem delujočem stanju.

Tako je v letu 1440 posebej zabeleženo plačilo 3 funtov 5 soldov kovaču, ki je okoval topove in jih pritrdil na lesene podstavke. V istem letu, gotovo vsaj deloma zaradi nedavnih bojov s Celjskimi, so na Vitanju za 5 funtov kupili še novih 1000 puščic.

Enake tipe orožja v letih 1442–1443 omenjajo popisi na Bizeljskem. Glede na enak časovni kontekst in geografsko bližino to seveda ne preseneča, še toliko bolj, ker je tudi bizeljski grad sodil med posesti krške škofije. Za razliko od Vitanja pa je bil opremljen veliko bolj skromno, zlasti kar zadeva težjo topniško oborožitev. To lahko vsaj deloma pojasni, zakaj Bizeljsko ni zmoglo kljubovati nasokku Gašperja Pirsra in Hermana Kozjaka nekaj let poprej.⁴⁹

V letu 1442 je bilo na gradu vsega pet bronastih ročnih topov, tarasnica in dva samostrela skupaj s še enim *Eyben*, morda tisovinastim lokom. Sorazmerno veliko več pa je bilo v orožarni shranjenega streliva – poleg smodnika nič manj kot 800 malih in velikih svinčenih krogel ter 5255 puščic. V naslednjem letu so dodali še dva ročna topova, zaloga puščic se je za spoznanje zmanjšala na 5100 pri-

merkov, število svinčenih krogel pa je ostajalo nespremenjeno. Omeniti velja tudi, da popis posebej omenja 200 puščic za lok – morda iz tisovine, kar bi pojasnilo dvomni izraz *Eyben* v prejšnjem letu. Da je bila količina puščic na Bizeljskem zares velika in namenjena tudi pokrivanju potreb drugih krških postojank, potrjuje dejstvo, da so jih v letu 1443 brez zadržkov poslali 1500 na Pilštajn, 1000 pa na Podčetrtek. Vendar so to očitno lahko storili šele, ko so celotno zalogo pregledali in temeljito obnovili. Popis namreč govori, da so v tem času izvedli zelo obsežna popravila. Za 100 pfenigov so nakupili lepilo, s katerim so pritrdili peresa na kar 5000 puščic, porabili pa so še 60 pfenigov za nove samostrelne tetive.

Grajske inventarje in druge pisne vire pomembno dopolnjujejo materialne najdbe. Med njimi le redko naletimo na celovite primerke dragocenejših oborožitve, ki je ne bi zavrgli brez pomisleka, zato se v arheološkem kontekstu znajdejo zgolj po naključju – denimo v ruševinskih plasteh stavbe, podrte med vojaškim spopadom ali v naravni nesreči oziroma namenoma deponirane na težko dostopnih,

Značilne najdbe poznosrednjeveškega orožja in vojaške opreme s Pustega gradu nad Zgornjo Lipnico, ki jih hrani Gorenjski muzej: puščične osti, krogle, ploščice brigandin, košček verižnine, kovinski zaključek nožnice, ostroga in fragment ročnega topa ali arkebuze (foto: Tomaž Lauko).

⁴⁹ Orožen, *Das Bisthum VI*, str. 453–454; Stopar, *Ostra kopja*, str. 106; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 415–416.

skritih mestih.⁵⁰ Pač pa na kraju malone vsake srednjeveške utrdbe na Slovenskem naletimo na izstrelke, ki pričajo o intenzivni uporabi lokov, samostrelcev in ognjenega orožja. Zlasti puščičnih osti je toliko, da so zaradi svoje številnosti in tipološke problematike vzbudile zanimanje arheologov.⁵¹

Ker je začela slovenska arheološka stroka najdišča visokega in poznega srednjega veka podrobneje preučevati šele v zadnjem času, je stanje raziskav grajskih stavb zaenkrat še precej nepopolno. A doslej opravljena izkopavanja, četudi nemalokrat izvedena v omejenem obsegu, kljub vsemu prinašajo dragocen vpogled v ta vidik materialne zapuščine srednjeveškega vojskovanja. Če se pomudimo zgolj pri ožjem izboru tistih raziskanih lokacij, katerih izsledki so bili vsaj deloma objavljeni oziroma predstavljeni javnosti – npr. Stari grad nad Podbočjem,⁵² Stari grad v Celju,⁵³ Ljubljanski grad,⁵⁴ Mali grad v Kamniku,⁵⁵ Grad na Goričkem,⁵⁶ grad Koz-

lov rob nad Tolminom in Predjamski grad⁵⁷ –, razporeditev gradiva kljub sorazmerni skromnosti razkriva dokaj enotno podobo. Poleg ostankov zaščitne opreme, najpogosteje verižnine in oklepni jopičev oziroma brigandin, delov konjeniške opreme, okovja pasov in tokov, suličnih osti ali fragmentov rezil izstopajo puščične konice – zlasti samostrelne osti –, pa tudi izstrelki za ognjeno orožje. Med bolj reprezentativnimi so zaenkrat še neobjavljene najdbe s Pustega gradu (Waldenberg) nad Zgornjo Lipnico pri Radovljici, ki izvirajo iz 15. in zgodnjega 16. stoletja. Med njimi je poleg odlomka cevi težke arkebuze, ki jo je očitno razgnalo ob strelu, tudi 21 krogel manjših kalibrov za ročno ognjeno orožje. Zanimivo je, da so izdelane iz kar treh različnih materialov: svinca, kamna in železa. To kaže na živahen tehnični razvoj lahkega strelnega orožja ob koncu srednjega veka, pa tudi na pisano opremljenost grajske posadke.⁵⁸

Gracarjev turn je bil prvotno zasnovan kot skromen stolpasti dvor. Ker na vrhuncu turških vpadov takšna stavba prebivalcem ni mogla zagotavljati varnosti, so jo temeljito prezidali in utrdili z dodatnima stolpoma (foto: Tomaž Lazar).

⁵⁰ Prim. Thordeman, *Armour*, str. 93–148; Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*; Peine, *Ein Blick*; Spindler, *Die Brigantine*; Krauskopf, *Plemstvo in predmeti*; Sutherland, *Battlefield Archaeology*, str. 25.

⁵¹ Bressan, *Le cuspidi*; Štukl, *O puščičnih osteh*; Rozman, *Srednjeveško hladno strelno orožje*.

⁵² Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*.

⁵³ Guštin, *Srednjeveško Celje*.

⁵⁴ Guštin in Horvat, *Ljubljanski grad*.

⁵⁵ Štular, *Mali grad*.

⁵⁶ Kerman, *Metalurška delavnica*.

⁵⁷ Bressan, *Le cuspidi*; Žbona Trkman in Bressan, *Orožje*; Žbona Trkman in Kruh, *Stanje raziskav*; Bavdek, *Stanje raziskav*.

⁵⁸ Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 328, 368, kat. št. M 411–433.

Utrdbena arhitektura in vojaški razvoj

V srednjeveškem svetu je bila šibkost grajskih posadk bolj ali manj splošno pravilo in pravzaprav neizogibno dejstvo. Zavarovati vsako grajsko posadko s številčnim, dobro opremljenim moštvom je preprosto presehalo finančne zmožnosti zemljiških gospodov. Po drugi strani za to niti ni bilo realne potrebe, dokler je vojskovanje ostajalo sicer endemični pojav, a omejen na fajnne spopade manjših razsežnosti. Kljub temu so se sodobniki dobro zavedali razsežnosti tega problema. Srednjeveška utrdbena arhitektura se je razvijala prav kot odgovor na izziv, kako številčno neznatni skupinici branilcev omogočiti, da kar najbolje izkoristi svoje bojne zmogljivosti.

Težko dostopna lega, jarki, obzidje s strelnimi linami, cinami in obrambnimi hodniki ter premišljeno razvrščeni stolpi, ki so ščitili strateško najbolj ogrožene točke, so predstavljali vrsto raznolikih ovir, ki so napadalce bistveno upočasnile, njihovo napredovanje preusmerile v ozke lijake ter jih kar najbolj izpostavile izstrelkom in drugi oborožitvi branilcev. To je obrambni posadki, ki so se ji lahko

Lina, vklesana v debelo obzidje gamberskega bergfrida (foto: Tomaž Lazar).

v sili pridružili drugi za boj sposobni mošje in okoliški prebivalci, zagotavljalo pomembno prednost in ji omogočalo, da vsaj krajši čas kljubuje naskoku veliko številčnejših sil, če te že niso bile opremljene z učinkovitimi oblegovalnimi napravami.⁵⁹

Grajski inventarji in arheološke najdbe nedvoumno pričajo, kako zelo je bilo težišče obrambe zgoščeno na orožju za delovanje od daleč, s katerim se je lahko učinkovito bojevalo tudi le deloma izurjeno ali pomožno osebje. Srednjeveška utrdbena arhitektura je bila zato premišljeno prilagojena uporabi orožja na tetivo, zlasti samostrelov, da bi z ustreznim razporeditvijo strelnih lin in bojnih položajev omogočila kar najboljšo obrambo brez mrtvih kotov, pa tudi čim boljše pokrivanje kritičnih točk z navzkrižnim ognjem.⁶⁰ Ključno novost je od zgodnjega 15. stoletja pomenilo hitro širjenje smodnika. Nevarnost zmogljivega oblegovalnega topništva je postopoma privedla do povsem drugačne, moderne trdnjavske arhitekture. Že zgodaj pa so se pojavile tudi kratkoročnejše rešitve, s katerimi so poskušali še povsem tradicionalno zasnovane srednjeveške grajske stavbe prilagoditi uporabi ročnega in težjega ognjenega orožja, denimo nove oblike strelnih lin, topniški položaji in dodatni utrdbeni venci.⁶¹

Četudi si običajno predstavljamo, da je bila grajska arhitektura tista, ki je morala ves čas loviti korak s taktičnimi in orožarskimi inovacijami, je bilo to razmerje precej bolj kompleksno. Prav izkušnje z obrambo utrd so ključno prispevale k vojaški revoluciji, ki je v drugi četrtini 15. stoletja zajela srednjo Evropo. Vse dotlej je vojaška ureditev srednjeevropskega prostora ostajala precej konservativna. Zahodno Evropo je že v prvi polovici 14. stoletja pretreslo zaporedje bitk, v katerih so disciplinirane pehotne formacije, oborožene zlasti z orožjem na drogu, krvavo porazile težko oklepljeno konjenico. Novi način pehotnega bojevanja so posebej hitro izkoristili Angleži, ga dopolnili z močno podporo lokostrelcev in na ta način že od štiridesetih let 14. stoletja vojskam francoske krone zadali vrsto težkih porazov na bojiščih stoletne vojne. Toda v Italiji in v deželah Svetega rimskega cesarstva te novosti dolgo niso doživele večjega odmeva, temveč je prevladujoči način vojaške organizacije še za dolgo več generacij ostajal na bolj ali manj nespremenjeni ravni, oprt na enote težke konjenice in samostrelcev.⁶²

⁵⁹ Za splošni pregled gl. Sapač, *Utrdbena arhitektura*.

⁶⁰ Prim. Štular, *Mali grad*, str. 161–165.

⁶¹ Npr. Šumi, *Arhitektura*, str. 19–21.

⁶² Schäfer, *Deutsche Ritter*, str. 23, 29–30; Verbruggen, *The Art*, str. 111 sl.; DeVries, *Infantry Warfare*; Rogers, *The Age*, str. 142–144, 202–203; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 20–26.

Uporabi ognjenega orožja prilagojeni stolp, s katerim so v 16. stoletju zavarovali izpostavljeni dostop srednjeveškega gradu Lemberg pri Dobrni (foto: Tomaž Lazar).

Povod za globok in presenetljivo hiter prelom s staro prakso je pomenil izbruh husitskih vojn (1419–1434). Odločitev kralja Sigismunda Luksemburškega, da s silo zatre upor Husovih privržencev, je sprožila vrsto krvavih križarskih pohodov. Na Češko so se zgrnile mogočne vojske iz malone vse jugozahodne sosesčine in tudi bolj oddaljenih predelov Evrope, ob takšni premoči pa se je zdela zmaga nad češkimi heretiki samo vprašanje časa. Husitske vojske so bile sicer odlično motivirane za boj, a v primerjavi s svojimi nasprotniki veliko slabše opremljene in izurjene. Toda te pomanjkljivosti je več kot odtehtala iznajdljivost nadarjenih husitskih vojskovodij. V zelo kratkem času jim je uspelo ustvariti novo taktično doktrino, zasnovano na obrambnih pehotnih formacijah, zavarovanih z vozovi, ki so jih na bojišču postavili v improvizirano utrdbo ali tabor (nem. *Wagenburg*).⁶³

⁶³ Za zbirke virov gl. Höfler, *Die Geschichtsschreiber I*; Höfler, *Die Geschichtsschreiber II*; Höfler, *Die Geschichtsschreiber III*; Fudge, *The Crusade*.

Da je mogoče iz sklenjenih tovornih vozov napraviti učinkovito improvizirano utrdbo, so ljudstva stepskih nomadov vedela že v davnini. Njihovo prakso so načrtno posnemali v bizantinski armadi. V znamenitem delu *Taktika* izpod peresa cesarja Leona VI. (886–912), kompilaciji starejših vojaških priročnikov, a tudi aktualnih izkušenj, najdemo vrsto nasvetov, kako izkoristiti linijo vozov za zaščito prateža, zaledja vojske ali celo za pravo poljsko trdnjavo.⁶⁴

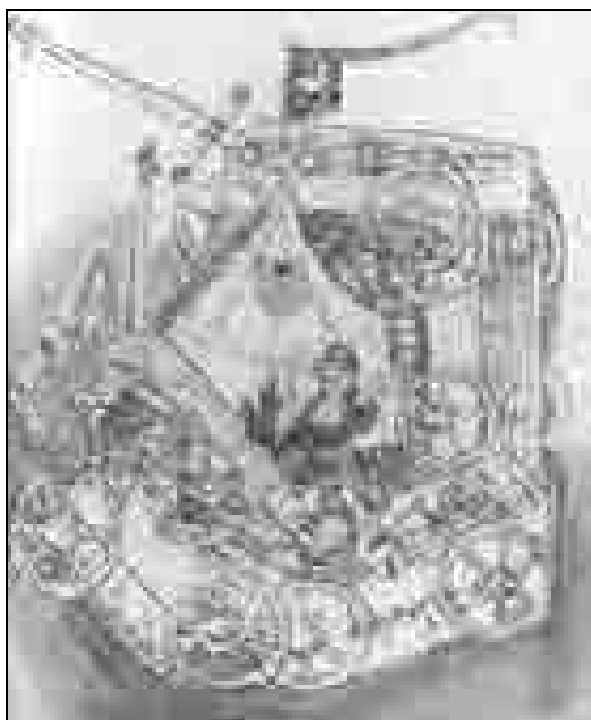
Češki tabor iz vozov je kljub temu pomenil pomembno novost, saj ga je odlikovalo domišljeno integriranje starodavnega taktičnega koncepta v celovit taktični sistem, ki se je neposredno zgledoval po obrambi zidane trdnjave. Njegovo delovanje je bilo pravzaprav preprosto: tik pred začetkom bitke so husiti razporedili svoje vozove, opremljene z dodatnimi lesenimi nadgradnjami, v formacijo poljubne oblike, prilagojeno naravnim danostim zemljišča. Linijo vozov so zavarovali z mešanimi oddelki pešakov, oboroženih deloma z različnimi vrstami orožja na drogu, deloma pa s samostrelji in ročnimi topovi. Na najbolj izpostavljenih točkah so zgostili težjo oborožitev, zlasti tarasnice in kratkocevne topove oziroma havbice na premičnih lafetah. Čeprav je bila husitska formacija načeloma defenzivna, ni bila nujno statična. Občasno so husiti med potekom bitke svoje vozove premaknili na ugodnejše položaje ali poskusili deloma obkoluti nasprotnika. Tabor iz vozov je bilo praktično nemogoče predreti v frontalnem napadu, zlasti pa ne z naskokom težko oklepljene konjenice, na katero so se zanašali križarji. Vsak poskus napada na linijo trdno povezanih vozov je bil malone vnaprej obsojen na neuspeh, saj so lahko branilci sovražnike že od daleč razredčili z močnim obstreljevanjem, tiste, ki so se prebili dovolj blizu, pa iz varnega zaklona zavrnil s sulicami, helebardami, bojnimi cepci in drugim hladnim orožjem.⁶⁵

V času pohodov na Češko križarjem ni uspelo razviti nobenega sredstva, s katerim bi lahko premagali husitske sile. Zato so začeli njihov način vojskovanja sistematično posnemati v vsej srednji Evropi, zlasti v avstrijskem oziroma vzhodnoalpskem prostoru, na Poljskem in Ogrskem, češki najemniki in zlasti husitski veterani pa so še nekaj desetletij ohranili ugled elitnih enot.⁶⁶ Zakaj so se husitski

⁶⁴ Dennis, *The Taktika*, str. 62–63, 76–77, 94–95, 174–177, 196–201, 210–211, 328–329, 332–335.

⁶⁵ Schmidchen, *Kriegswesen*, str. 85 sl.; Hall, *Weapons & Warfare*, str. 107–114; Contamine, *War*, str. 124; Fudge, *The Crusade*, št. 9, str. 31–32; št. 13, str. 36–39; št. 14, str. 39–40; št. 67, str. 124; št. 68, str. 125; gl. tudi št. 69, str. 125–126; št. 103, str. 179–180; št. 96, str. 165–167.

⁶⁶ Dürriegl, *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus*, str. 12; Waisenberger, *Die wehrhaften Bürger*, str. 22–26; Dürriegl, *Die wehrhaften Bürger*, str. 7; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 95–98, 225–230, 267–269, 281–283.

Husitski tabor iz bojnih vozov na upodobitvi iz leta 1437 (Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 3062, fol. 148r).

vozovi izkazali za tako uspešno inovacijo, navsezadnje ni težko razumeti. Vojakom so omogočili, da se na bojišču zaprejo v močno trdnjavo, ki jo je bilo mogoče braniti podobno kot obzidje gradu ali utrjenega mesta. V taki vlogi so lahko uspešno delovale tudi slabše opremljene in izurjene enote, ki bi se sicer na odprtem bojišču težko upirale napadu profesionalnih najemnikov in težke konjenice.

Gradovi v vojni

Problematika gradov v srednjeveškem vojskovanju je obsežno poglavje, ki ga pričujoči prispevek seveda še zdaleč ne more izčrpati. Z izbranimi primeri pa lahko kljub temu poskusimo opozoriti na kompleksnost te tematike in potrebo po celovitem interdisciplinarnem raziskovalnem pristopu, ki presega tradicionalna izhodišča zgodovinopisja oziroma kastelologije.

Če se vrnemo k uvodoma zastavljenemu vprašanju, kakšno vlogo so imele grajske stavbe v vojaški organizaciji srednjeveške družbe, je odgovor nanj, kot ga ponujajo tu obravnavani primeri, navidezno paradoksalen. Z izjemo najpomembnejših in najambicioznejše zasnovanih grajskih kompleksov je bila obramba srednjeveških utrd presenetljivo šibka. Njihove stalne vojaške posadke so bile pravzaprav neznatne, orožarne pa ne nujno najboljše založene. Kljub tako očitnim pomanjkljivostim je njihova

obramba v običajnih razmerah povsem zadostovala. Številni gradovi so svoj obstoj preživeli mirno, brez velikih pretresov, saj so srednjeveško vojskovanje v našem prostoru zaznamovali predvsem plenilski pohodi z omejenimi cilji, ki so se izogibali močno utrjenim postojankam. Ker so bila sistematična obleganja drag, tvegan in neredko dolgotrajen podvig, so se jih srednjeveške vojske lotevale le, če ni bilo druge možnosti. Veliko raje so poskusile gradove zavzeti v bliskovitih napadih, pogosto ponoči, da bi presenetile posadko in jo obvladale brez večjih žrtev. Takšne akcije niso bile vedno uspešne, vendar tudi napadalcev niso izpostavljale velikemu tveganju. Če so naleteli na odpor, so običajno opustili nadaljnje obleganje in se raje usmerili na ranljivejše cilje, ki jih je bilo v srednjeveški pokrajini več kot dovolj.

Le malokatera srednjeveška utrdba se je znašla na udaru dobro opremljenega napadalca, ki jo je bil odločen zavzeti tudi za ceno daljšega obleganja in hujših izgub. Kadar pa so se sovražnosti vendarle stopnjevale v vojaške operacije večjih razsežnosti, kot se je pri nas denimo zgodilo v času celjsko-habsburške fajde, se je ta podoba mahoma spremenila. V takšnih primerih se je zelo hitro pokazalo, da številnih gradov brez zunanje pomoči praktično ni bilo mogoče ubraniti pred dobro organizirano vojsko, oboroženo s topništvom in drugimi oblegovalnimi napravami.

Vojaškega pomena gradov v srednjeveškem svetu torej ne gre pretirano poveličevati. Kljub svojim stolpom, jarkom in obzidjem sami po sebi niso zmogli učinkovito obvladovati široke okolice. V taki vlogi so lahko delovali le posredno, kot strateške točke in logistične baze, ki so zagotavljale dragoceno podporo vojaškim enotam na bojnem pohodu. A tudi v tem pogledu je začel pomen gradov v poznem srednjem veku postopoma upadati. Zasenčila so jih mesta, gospodarska središča z veliko obsežnejšimi logističnimi zmogljivostmi. Obzidane mestne naselbine pa so po svojih dimenzijah in številčnosti prebivalstva predstavljale tudi veliko težje osvojljiv cilj kot majhne, osamljene srednjeveške utrdbe, zavarovane komaj s peščico branilcev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

CKSL – Božo Otorepec, *Centralna kartoteka srednjeveških listin*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana.

OBJAVLJENI VIRI

Ankershofen, Gottlieb von: Beiträge zur Landeschronik. *Archiv für Vaterländische Geschichte und Topographie*, 3, 1856, str. 20–37.

- Bizjak, Matjaž: Obračuni gospostva Škofja Loka 1437–1439, 3. del. *Loški razgledi*, 54, 2007, str. 353–380.
- Bizjak, Matjaž: Obračuni gospostva Škofja Loka 1439–1442, 4. del. *Loški razgledi*, 55, 2009, str. 435–458.
- Dennis, George T.: *The Taktika of Leo VI* (Dumbarton Oaks Texts XII). Washington: Dumbarton Oaks, 2010.
- Fudge, Thomas A.: *The Crusade against Heretics in Bohemia, 1418–1437* (Crusade Texts in Translation 9). Aldershot: Ashgate, 2002.
- Golia, Ludovik M. (prev.): *Kronika grofov Celjskih*. Maribor: Obzorja, 1972.
- Höfler, Karl: *Die Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen I* (Fontes rerum Austriacarum I/2). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1856.
- Höfler, Karl: *Die Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen II* (Fontes rerum Austriacarum I/6). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1860.
- Höfler, Karl: *Die Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen III* (Fontes rerum Austriacarum I/7). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1866.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Mlinar, Janez: *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2005.
- Otorepec, Božo: Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440: Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 331–342.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Schäfer, Karl: *Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien III: Im kaiserlichen und gibelinischen Dienste zu Pisa und Lucca*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1914.
- Schroll, Beda: *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten* (Fontes rerum Austriacarum II/39). Wien: K. Gerold, 1876.
- Wiessner, Hermann: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1414–1500* (Monumenta historica ducatus Carinthiae XI). Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1972.
- Zahn, Joseph: *Codex Diplomaticus Austriaco-Fri-singensis III* (Fontes rerum Austriacarum II/36). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1871.
- LITERATURA
- Baker, H. A.: Hutton's Experiments at Woolwich, 1783–1791. *The Journal of the Arms & Armour Society*, 9, 1985, št. 5, str. 257–298.
- Bavdek, Alma: Stanje raziskav gradov in dvorcev na območju historične Goriške I.: Predjamski grad. *Goriški letnik* 33–34, 2010, str. 219–223.
- Baum, Wilhelm: *Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters*. Klagenfurt: Kitab 2000.
- Boguszewicz, Artur: Die Funktion der schlesischen Burgen im 13. und 14. Jahrhundert. *Castrum Bene*, 8: *Burg und Funktion* (ur. Martin Krenn, Alexandra Krenn-Leeb). Wien: Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 2006, str. 43–68.
- Bressan, Fabrizio: *Le cuspidi di freccia nel Friuli medievale*. Trieste: Università degli studi di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia (diplomsko delo), 1996.
- Brunner, Sebastian: *Ein Benediktinerbuch: Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Benediktinerstifte in Oesterreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz*. Würzburg: L. Woerl, 1880.
- Clausewitz, Carl von: *Vom Kriege*. München: Ullstein, 2002.
- Contamine, Philippe: *War in the Middle Ages*. Oxford: Blackwell, 1984.
- DeVries, Kelly: *Medieval Military Technology*. Peterborough: Broadview, 1992.
- DeVries, Kelly: *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century*. Woodbridge: Boydell, 1996.
- DeVries, Kelly: Catapults are not Atomic Bombs: Towards a Redefinition of »Effectiveness« in Premodern Military Technology. *War in History*, 4, 1997, str. 454–470.
- Dürriegl, Günter: Das Wiener Bürgerliche Zeughaus – Die Geschichte einer Waffensammlung. *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus: Rüstungen und Waffen aus 5 Jahrhunderten* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Museen der Stadt Wien, 1977, str. 9–19.
- Dürriegl, Günter: Die wehrhaften Bürger Wiens und ihre Waffen. *Wehrhafte Stadt: Das Wiener Bürgerliche Zeughaus im 15. und 16. Jahrhundert* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Museen der Stadt Wien, 1986, str. 6–11.
- France, John: *Western Warfare in the Age of the Crusades*. Ithaca: Cornell University Press, 1999.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens*, I. Klagenfurt: J. Heyn, 1984.
- Fresacher, Walther: Die Verteidigung von Villach im Mittelalter. *Neues aus Alt-Villach*, 3, 1966, str. 19–50.
- Goetz, Dorothea: *Die Anfänge der Artillerie*. Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1985.

- Golec, Boris: Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. *Kronika*, Iz zgodovine Bele krajine, 58, 2010, št. 3, str. 593–630.
- Guštin, Mitja: *Srednjeveško Celje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2001.
- Guštin, Mitja, in Horvat, Martin: *Ljubljanski grad: Pečnice* (Archaeologia historica Slovenica 1). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 1994.
- Hall, Bert S.: *Weapons & Warfare in Renaissance Europe*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1997.
- Harmuth, Egon: *Die Armbrust*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1986.
- Jones, Richard L. C.: Fortifications and Sieges in Western Europe, c. 800–1450. *Medieval Warfare: A History* (ur. Maurice Keen). Oxford: Oxford University Press, 1999, str. 163–185.
- Kajzer, Leszek, in Salm, Jan: Die Burgen der Provinz Großpolen als Militär- und Wohnbauwerke. *Castrum Bene*, 8: *Burg und Funktion* (ur. Martin Krenn, Alexandra Krenn-Leeb). Wien: Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 2006, str. 69–79.
- Kempers, R. T. W.: Haquebuts from Dutch Collections. *The Journal of the Arms & Armour Society*, 9, 1983, št. 2, str. 56–89.
- Kerman, Branko: Metalurška delavnica pri Gradu na Goričkem. *Zbornik soboškega muzeja*, 1, 1990, str. 117–124.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom: odnos kranjskega, slovenjštajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Krauskopf, Christof: Plemstvo in predmeti iz njegovega vsakdanjika: Raziskave materialne kulture 13. in 14. stoletja. *Arheo*, 23, 2005, str. 47–62.
- Krenn, Peter: *Von alten Handfeuerwaffen*. Graz: Landeszeughaus, 1989.
- Lazar, Tomaž: Likovni viri za vojaško zgodovino poznega srednjega veka: stensko in tabelno slikarstvo na Slovenskem in v sosednjih deželah, 2. del. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 44, 2008, str. 139–160.
- Lazar, Tomaž: *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino (doktorska disertacija), 2009.
- Lazar, Tomaž: Bojišča visokega in poznega srednjega veka kot izziv slovenski arheologiji. *Arheo*, 28, 2011, str. 119–130.
- Lazar, Tomaž: Poznosrednjeveška orožarna na Loškem gradu: nova dognanja v luči terminološke analize. *Zgodovinski časopis*, 66, 2012, št. 1–2, str. 8–45.
- Liebel, Jean: *Springalds and Great Crossbows*. Leeds: Royal Armouries, 1998.
- Müller, Heinrich: *Alte Geschütze*. Berlin: Museum für Deutsche Geschichte, 1998.
- Nabergoj, Tomaž: *Oboroženi stan na Slovenskem na podlagi materialnih virov. Primer: meči*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo (magistrsko delo), 2001.
- Nared, Andrej: Seznam »deželnih sovražnikov« iz okoli 1440 ali podoba fajde iz prve roke. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 3–4, str. 327–344.
- Neumann, Dieter: Geschichte der Stadtmauer und der Verteidigung von Villach. *Neues aus Alt-Villach*, 24, 1987, str. 41–86.
- Neumann, Hartwig: *Festungsbau-Kunst und -Technik*. Augsburg: Bechtermünz, 2000.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, VI. Marburg: samozaložba, 1887.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, VIII. Marburg: samozaložba, 1893.
- Payne-Gallwey, Ralph: *The Book of the Crossbow*. London: Longmans, Green and Co., 1903.
- Peine, Hans-Werner: Ein Blick in die Waffenkammer des Hauses Herbede an der Ruhr. Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol, *Nearchos*, 3, 2004, št. 3, str. 40–77.
- Plemeniti, Nenad: Loški grad, leto 1315 in bojna oprema posameznika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 78, n. v. 43, 2007, št. 4, str. 11–29.
- Predovnik, Katja: *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem* (Archaeologia historica Slovenica 4). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2003.
- Rathgen, Bernhard: *Das Aufkommen der Pulverwaffe*. München: Die Schwere Artillerie, 1925.
- Rathgen, Bernhard: *Das Geschütz im Mittelalter*. Berlin: VDI-Verlag, 1928.
- Reynolds, Susan: *Fiefs and Vassals*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Rogers, Clifford J.: The Age of the Hundred Years War. *Medieval Warfare: A History* (ur. Maurice Keen). Oxford: Oxford University Press, 1999, str. 136–160.
- Rozman, Luka: *Srednjeveško hladno strelno orožje: arheološke najdbe pušic, lokov in samostrellov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino (diplomsko delo), 2008.
- Sapač, Igor: Verbindungen zwischen Topographie und Typologie der Burgen in Slowenien: Einfluss der Terrängeomorphologie auf die Gestaltung und Entwicklung der mittelalterlichen Burgen in Slowenien. *Castrum Bene*, 9: *Burg und ihr Bauplatz* (ur. Tomáš Durdík). Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2006, str. 409–424.

- Sapač, Igor: Utrdbena arhitektura na Slovenskem v poznem srednjem veku. *Vojaška zgodovina*, 1 (16), 2009, št. 10, str. 161–174.
- Schmidtchen, Volker: *Kriegswesen im späten Mittelalter*. Weinheim: VCH, 1990.
- Schuchardt, Karl: *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*. Essen: Phaidon-Verlag, 1997.
- Smith, Robert D., in Brown, Ruth Rhynas: *Bombards: Mons Meg and her Sisters* (Royal Armouries Monograph 1). Leeds: Royal Armouries, 1989.
- Smith, Robert D.: All Manner of Peeces, Artillery in the late Medieval Period. *Royal Armouries Yearbook*, 7, 2002, str. 130–138.
- Smith, Robert D., in DeVries, Kelly: *The Artillery of the Dukes of Burgundy 1363–1477*. Woodbridge: Boydell, 2005.
- Spindler, Konrad: Die Brigantine von Schloss Tirol in ihrem archäologischen und historischen Umfeld. Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol. *Nearchos*, 3, 2004, 3, str. 7–19.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, III: *Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, I: *Gorenjska*. Ljubljana: Viharnik, 1998.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Sutherland, Tim L.: *Battlefield Archaeology: A Guide to the Archaeology of Conflict*. Bradford: University of Bradford, Department of Archaeological Sciences, 2005.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štukl, Jože: O puščičnih osteh za lok in samostrel z območja srednjeveške Škofje Loke. *Arheološki vestnik*, 58, 2007, str. 367–374.
- Štular, Benjamin: *Mali grad: Visokosrednjeveški grad v Kamniku*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2009.
- Šumi, Nace: Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem. *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem: Obdobje Renesanse* (ur. Nace Šumi). Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 1997, str. 11–24.
- Tancik, Ferdinand: Orožje v škofjeloškem gradu v prvi četrtini 14. stoletja. *Loški razgledi*, 13, 1966, str. 44–66.
- Thomas, Christiane: Kampf um die Weidenburg. Habsburg, Cilli und Görz 1440–1445. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 24, 1971, str. 1–86.
- Thordeman, Bengt: *Armour from the Battle of Wisby*. Union City: Chivalry Bookshelf, 2001.
- Verbruggen, Jans F.: *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell, 1997.

- Waissenberger, Robert: Die wehrhaften Bürger Wiens. *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus: Rüstungen und Waffen aus 5 Jahrhunderten* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Museen der Stadt Wien, 1977, str. 20–38.
- Woldron, Ronald: *Waidhofen an der Thaya: Die Stadtbefestigung*. Asparn: Niederösterreichisches Museum für Urgeschichte, 2009.
- Žbona Trkman, Beatriče, in Bressan, Fabrizio: Orožje z gradu Kozlov rob. *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju* (ur. Karla Kofol). Tolmin: Tolminski muzej, 2008, str. 49–60.
- Žbona Trkman, Beatriče, in Kruh, Ana: Stanje raziskav gradov in dvorcev na območju historične Goriške I: Dobrovo, Kozlov rob, Rihemberk, Štanjel. *Goriški letnik*, 33–34, 2010, str. 195–217.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Rolle der Burg in der mittelalterlichen Kriegführung

Obwohl die mittelalterlichen Burgen verschiedene Aufgaben erfüllten, werden sie vor allem als militärische Festungen wahrgenommen. Ihre tatsächliche Bedeutung in der damaligen militärischen Organisation ist aber nicht leicht zu bewerten. Unter dem Eindruck der schwer zugänglichen Lage und hoher Schutzmauern wird die Verteidigungskraft der adeligen Burgen häufig überschätzt. Ebenso wird die damalige Bewaffnung oft falsch berücksichtigt. Bögen, Armbrüste, Katapulte und die frühen Feuerwaffen konnten nur ein bescheidenes Volumen an Geschossen abgeben. Ihre wirksame Reichweite betrug auch nicht mehr als 300 m. Deshalb konnte die mittelalterliche Festung unmittelbar nur die nächste Umgebung beherrschen. Einen größeren Raum konnte sie selbst nicht kontrollieren, vielmehr aber konnte sie den Heeren auf dem Feldzug kostbare logistische Versorgung und Schutz vor stärkerem Feind bieten.

Ständige Burgbesatzungen zählten im slowenischen Raum nur einige Männer, denen sich in der Not andere kampffähige Personen und die Bevölkerung aus der Umgebung anschließen konnten. Da im Spätmittelalter räumlich begrenzte Kampfhandlungen vorherrschten, die sich auf der Ebene von Fehde bzw. Raubzügen abspielten, war eine solche Verteidigung meistens ausreichend. Sie war aber zu schwach, um einen zielstrebigem Durchbruch eines größeren Heeres, das mit Belagerungsmaschinen und schweren Geschütze ausgestattet war, zu verhindern.

Die gesammelten Beispiele zeigen, dass es echte Belagerungen im slowenischen Raum kaum gab. Die Heere zogen es vor, die feindlichen Burgen im plötzlichen Angriff, meistens in der Nacht, zu erobern. Wenn sie auf Widerstand stießen, ließen sie meistens von weiteren Versuchen ab und widmeten sich lieber der Verwüstung der ungeschützten ländlichen Umgebung. Die Beschreibung eines Angriffs auf Pittersberg in Kärnten im Januar 1445 zeigte, dass die Burgen häufig nur schlecht mit Waffen versorgt waren und ohne äußere Hilfe einer längeren Belagerung nicht standhalten könnten. Besonders interessant ist auch das Geschehen während der großen Fehde zwischen den Cilliern und den Habsburgern in den Jahren 1437–1443. Vor allem in der ersten Phase dieses Kampfes konnten die Cillier ohne größere Schwierigkeiten eine Reihe von feindlichen Burgen einnehmen und zerstören. Zahlreiche Festungen konnten ihre Vasallen in getrennten Aktionen mit minimalen Kräften erobern. Die Cillier zerstörten letztlich auch einige eigene Burgen, die offensichtlich so unsicher waren, dass sie eine leichte Beute hätten werden können. Das zeigt, dass im Spätmittelalter vor allem kleineren Festungen eine sehr geringe Bedeutung in größeren kriegerischen Auseinandersetzungen zukam.

Zahlreiche quer durch die mittelalterliche Landschaft verstreuten Burgen, stellten trotz ihrer Schwächen ein Schlüsselnetz von Verteidigungs- und logistischen Stützpunkten dar. Die Festungsarchitektur wirkte sich aber auch unmittelbar auf die Entwicklung der Kriegstaktik aus. Die Erfahrungen mit der Verteidigung von Festungen rief die Entstehung der neuen Taktik der tschechischen Hussiten hervor, die sich auf dem Schlachtfeld mit improvisierten Festungen aus Wagen schützten. Die hussitische *Wagenburg* stellte sich als eine sehr erfolgreiche Innovation heraus, die in den 30-er Jahren des 15. Jahrhunderts die Kriegführung im Mitteleuropa revolutionierte.

S U M M A R Y

The role of castles in medieval warfare

Even though medieval castles performed a number of different functions, they are mainly perceived as military fortresses. Nevertheless, it is not an easy task to determine their actual significance in the military organisation of that time. Under the impression of their difficult accessibility and high walls we often tend to overestimate the defensive power of castles. Nor do we give enough consi-

deration to the limitations of the then military armament. Bows, crossbows, catapults and early firearms would guarantee but a modest volume of fire and their effective range did not exceed three hundred meters. Therefore, a medieval fortress would only wield direct control over its immediate surroundings. And while it was incapable of controlling broader stretches of territory by itself, it was nevertheless able to provide the armies with invaluable logistic support and shelter from the over-powering enemy.

Permanent garrisons in the Slovenian territory counted but a few troops who would be, if necessary, joined by other members of the garrison fit for battle and the local population. Since late-medieval warfare was predominantly of limited scope, most often in the form of feuds or plundering raids (*chevauchée*), such a defence was usually sufficient. But it was too feeble to fend off a determined attack of a large army equipped with siege engines and artillery.

As evident from the selected examples, there were very few sieges in the Slovenian territory in the proper sense of the term. Armies usually sought to conquer the enemies' castles through a sudden onslaught, which would often take place at night. If they happened to meet with resistance, they usually abandoned further attempts and turned to plundering the unprotected rural surroundings instead. As the report on the attack on Pittersberg, Carinthia, in January 1445 describes, castles were often poorly supplied with weapons and would never have been able to withstand protracted sieges without external assistance. Particularly striking were the developments that took place during the major Celje-Habsburg feud in 1437–1443. It was especially during the first phase of the conflict that the Counts of Celje could capture and sack a number of enemies' castles without much effort. Their vassals took over many fortresses with just a small body of men. Ultimately, the Counts of Celje also destroyed a few of their own castles which were so vulnerable that they could become an easy prey. This shows that during the late Middle Ages smaller strongholds, in particular, were only snippets in the midst of major campaigns.

Notwithstanding their weaknesses, numerous castles dotting the medieval landscape formed a crucial network of defence and logistical centres. The medieval military architecture also had a direct influence on the development of field tactics. Experience gained with defending fortifications spurred the process of developing a new tactical concept of the Czech Hussites, who protected themselves on the battlefield with improvised wagon fortresses. The Hussite *Wagenburg* proved to be a highly successful invention that in the 1430s revolutionised warfare in Central Europe.